

خانواده فاطمی؛ الگوی عملی تحکیم خانواده در اسلام

راضیه مرزانی*

چکیده

این مقاله با محوریت زندگی خانوادگی حضرت فاطمه زهرا (علیها السلام) و امام علی (علیه السلام)، مؤلفه‌های تحکیم خانواده در اسلام و امکان بهره‌گیری از آنها در جامعه معاصر را بررسی می‌کند. با استناد به آیات مودت و رحمت، روایات و گزارش‌های سیره، خانواده نهادی برای آرامش روانی، رشد معنوی و تربیت نسل معرفی و بر استواری پیمان ازدواج، حقوق متقابل زوجین و مسئولیت‌پذیری تأکید می‌شود. مؤلفه‌های الگو در پنج محور سامان می‌یابد: همدلی زوجین، شامل ابراز محبت کلامی و عملی، احترام متقابل و شناخت احوال روحی همسر؛ مسئولیت‌پذیری خانوادگی، در تقسیم کار منصفانه، قناعت، ساده‌زیستی، سخت‌کوشی و ایثار؛ وفاداری و تعهد دینی، بر مدار رضایت الهی و همراهی در مسئولیت‌های دینی؛ آراستگی و نظم محیط زندگی؛ و تربیت دینی فرزندان از راه محبت و بازی، عدالت میان فرزندان، پرورش روحیه عبادی و آموزش عملی نوع‌دوستی. مقاله این مؤلفه‌ها را در سه بُعد عاطفی، رفتاری و معنوی تحلیل می‌کند و در بخش کاربردی، الگوپذیری از سیره را شناخت روح و اصول رفتارها، نه تکرار صورت‌های تاریخی، می‌داند؛ از این‌رو ساده‌زیستی و پرهیز از تجمل مستقل از امکانات گذشته قابل پیگیری است. آموزش این مؤلفه‌ها در مدارس و دانشگاه‌ها، کارگاه‌های مهارتی برای زوجین، ترویج قناعت و حمایت از نقش مادری از پیشنهادهاى اجرایی آن است.

کلید واژه‌ها: خانواده؛ تحکیم خانواده؛ سیره فاطمی؛ همدلی؛ قناعت؛ تربیت دینی.

* دانش‌آموخته حوزه علمیه خواهران و کارشناس ارشد رشته مطالعات زن و خانواده.

مقدمه

خانواده در منظومه فکری اسلام، نخستین و مهم‌ترین نهاد اجتماعی است که کارکرد آن فراتر از تأمین نیازهای زیستی، شامل رشد معنوی، تربیت نسل و ایجاد آرامش روانی است. قرآن کریم خانواده را سبب سکون و محبت معرفی می‌کند: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً»^۱ و از نشانه‌های او اینکه همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید و در میانتان مودت و رحمت قرار داد. در این نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکر می‌کنند».

سیره عملی اهل بیت علیهم‌السلام به‌ویژه حضرت فاطمه زهرا علیها‌السلام، به مثابه تجسم عینی آموزه‌های قرآنی، الگویی بی‌بدیل برای زندگی خانوادگی ارائه می‌دهد که می‌توان از این الگو در تمامی ابعاد زندگانی در نقش‌های والدینی و نیز همسری بهره گرفت. آن حضرت در دوران کوتاه زندگی مشترک با امام علی علیه‌السلام، چنان سیره‌ای در زندگی خانوادگی رقم زدند که خانه ایشان به «خانواده الگو» برای تمامی اعصار و زمان‌ها تبدیل شد. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نیز فاطمه علیها‌السلام را «پاره تن من»^۲ معرفی کرده‌اند؛ تعبیری که نشان‌دهنده جایگاه والا و ویژه ایشان در نظام تربیتی اسلام است. مسئله اصلی پژوهش حاضر این است که مؤلفه‌های تحکیم خانواده در سیره حضرت فاطمه علیها‌السلام کدام‌اند؟ و چگونه می‌توان از این الگو در شرایط کنونی جامعه بهره گرفت؟

۱. مبانی نظری: خانواده در قرآن و روایات

۱-۱. خانواده در قرآن

قرآن کریم خانواده را «میثاق غلیظ» می‌نامد: «وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ

۱. روم: ۲۱.

۲. روایت «بضعة منی» در منابع شیعه سند صحیح دارد و عالمان شیعه و اهل سنت آن را قطعی و متواتر می‌دانند. با توجه به دست‌کم هشت مورد از شأن صدور آن، پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در این روایت جایگاه حضرت زهرا علیها‌السلام را نزد خدا و رسولش معرفی می‌کند، از آزار و اذیت «پاره تن» خود به شدت هشدار می‌دهد و میزان دشمنی آزاردهندگان آن حضرت را نشان داده است؛ محمد بن علی ابن‌بابویه (شیخ صدوق)، الامالی، ص ۱۷۴ - ۱۷۶ و ص ۵۷۴ - ۵۷۵؛ شاذان بن جبرئیل قمی، الروضة فی فضائل امیرالمؤمنین، ص ۱۵۶ و ۱۶۸؛ علی بن محمد خراز قمی رازی، کفایة الاثر، ص ۳۶ - ۳۸ و ص ۶۴ - ۶۵.

وَأَخَذْنِ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا: ^۱ و چگونه آن را باز پس می گیرید، در حالی که شما با یکدیگر تماس و آمیزش کامل داشته اید؟ و [از این گذشته،] آنها [هنگام ازدواج،] از شما پیمان محکمی گرفته اند. این آیه نشان دهنده استحکام و قداست پیوند ازدواج است. در آیه ۳۴ سوره «نساء» نیز مردان را «قَوَّامُونَ» معرفی می کند: «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ: مردان، سرپرست و نگهبان زنان اند». در واقع مردان مسئولیت سرپرستی و تأمین معاش را بر عهده دارند؛ اما این مسئله به معنای سلطه نیست، بلکه تقسیم کار بر اساس فطرت و مصلحت است.

در تفسیر نور در توضیح این آیه آمده است:

قَوَّام به کسی گفته می شود که تدبیر و اصلاح دیگری را بر عهده دارد. شرط سرپرستی و مدیریت، لیاقت تأمین و اداره زندگی است و به این جهت، مردان نه تنها در امور خانواده، بلکه در امور اجتماعی، قضاوت و جنگ نیز بر زنان مقدم اند، "بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ"، "... وَبِمَا أَنْفَقُوا" و به این خاطر نفرمود: "قَوَّامُونَ عَلَى ازواجهم"؛ زیرا که مسئله زوجیت مخصوص زناشویی است و خدا این برتری را مخصوص خانه قرار نداده است. ^۲

البته برخی زنان در توان بدنی یا درآمد مالی برترند؛ ولی در قانون و برنامه باید عموم را مراعات کرد، نه افراد نادر را.

آیه ۲۱ سوره «روم» هدف از ازدواج را سکون، مودت و رحمت می داند که تحقق آن نیازمند رفتارهای مبتنی بر محبت، احترام و درک متقابل است؛ «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ: و از نشانه های او اینکه همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید و در میانتان مودت و رحمت قرار داد؛ در این نشانه هایی است برای گروهی که تفکر می کنند». قرآن همچنین بر رعایت حقوق متقابل زوجین تأکید می کند: «وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ: ^۳ و برای آنان همانند وظایفی که بر دوش آنهاست، حقوق شایسته ای قرار داده شده است».

۱. نساء: ۲۱.

۲. محسن قرائتی، تفسیر نور، ج ۲، ص ۶۱.

۳. بقره: ۲۲۸.

۲-۱. خانواده در روایات اهل بیت علیهم السلام

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «جهاد المرأة حسن التبعل: ^۱ جهاد زن، همسررداری نیکوست». این روایت نشان می‌دهد نقش زن در تحکیم خانواده، هم‌سنگ جهاد در راه خداست. امام باقر علیه السلام درباره حضرت فاطمه علیها السلام فرمودند: «لقد كانت مفروضة الطاعة على جميع من خلق الله من الجن والإنس والطير والوحش والأنبياء والملائكة: ^۲ اطاعت از فاطمه علیها السلام بر تمامی آفریدگان خدا از جن و آدمیان و پرندگان و وحوش و پیامبران و فرشتگان واجب است»؛ این مقام نشان‌دهنده الگوبودن آن حضرت در همه شئون از جمله خانواده است.

امام علی علیه السلام درباره زندگی مشترک با فاطمه علیها السلام فرمود:

فَوَاللَّهِ - مَا أَغْضَبْتُهَا وَلَا أَكْرَهْتُهَا عَلَى أَمْرٍ حَتَّى قَبِضَهَا اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ إِلَيْهِ وَلَا أَغْضَبْتَنِي وَلَا عَصَتْ لِي أَمْرًا. وَلَقَدْ كُنْتُ أَنْظُرُ إِلَيْهَا فَتُنْكَشِفُ عَنِّي الْهُمُومُ وَالْأَحْزَانُ: ^۳ به خدا سوگند، هیچ‌گاه فاطمه علیها السلام را به خشم نیاوردم و او را بر کاری - که میل نداشت - وادار نکردم تا روزی که خداوند او را برد. و او نیز هیچ‌گاه مرا به خشم نیاورد و از فرمان من سرپیچی نکرد و هرگاه که به او می‌نگریستم، نگرانی‌ها و غم‌ها از من زدوده می‌شد.

این بیان نشان‌دهنده رابطه مبتنی بر احترام و محبت متقابل است. آنچه در زندگی مشترک، صفا بخش خانه و خانواده است، محبت دوجانبه و تفاهم است. زن و شوهر باید «شریک» غم و شادی و سختی و راحتی یکدیگر باشند و با توقعات بی‌جا، سبب رنجش و زحمت هم نشوند و هر کدام مایه انس و شادی دیگری باشند.

۲. الگوی تحکیم خانواده در سیره حضرت فاطمه علیها السلام

۲-۱. همدلی زوجین: محبت، احترام و درک متقابل

همدلی به معنای درک احساسات و نیازهای همسر و پاسخ‌دهی مناسب به آن است. همدلی در سیره فاطمی در چند جلوه نمایان است:

۱. محمد بن محمد ابن اشعث، جعفریات، ص ۶۷؛ نهج البلاغه، حکمت ۱۳۶، ص ۴۹۴. محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۴۱۶؛ محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۵، ص ۵۰۷.

۲. محمد بن جریر طبری آملی، دلائل الامامة، ص ۲۸.

۳. علی بن عیسی اربلی، کشف الغمة، ج ۱، ص ۳۶۳.

الف) ابراز محبت کلامی

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در اهمیت این موضوع می فرماید: «سه چیز محبت شخص را درباره دیگری خالص می کند...؛ یکی از آنها این است که طرف مقابل را به اسمی صدا بزند که وی می پسندد».^۱ بر همین اساس حضرت فاطمه علیها السلام همسرش را با القاب محبت آمیز مانند «یا ابوالحسن» یا «یا ابن عم رسول الله» خطاب می کرد و می فرمود: «روحی لروحک الفدا: جانم فدای جان تو». استفاده از الفاظ محبت آمیز سبب ایجاد محیطی آکنده از صمیمیت می شود و زمینه واکنش مناسب در همسر را فراهم می آورد.^۲

ب) احترام متقابل

وقتی برخی افراد در ماجرای سقیفه برای دلجویی به خانه ایشان آمدند، حضرت فاطمه علیها السلام با حفظ احترام همسرش فرمود: «البيت بیتهک و الحرة زوجتک»^۳ خانه، خانه توست و من همسر توام؛ هر چه مایل اید، انجام دهید». این بیان نشان دهنده احترام عمیق به جایگاه شوهر و تصمیم گیری اوست.

ج) درک احوال روحی همسر

امام علی علیه السلام می فرماید: «قَوْلَ اللَّهِ - مَا أَغْضَبْتُنِي وَلَا أَكْرَهْتُنِي عَلَى أَمْرٍ حَتَّى قَبَضَهَا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْهِ وَلَا أَغْضَبْتُنِي وَلَا عَصَتْ لِي أَمْرًا. وَلَقَدْ كُنْتُ أَنْظُرُ إِلَيْهَا فَتَنْكَشِفُ عَنِّي الْهُمُومُ وَالْأَحْزَانُ: به خدا سوگند، هیچ گاه فاطمه علیها السلام را به خشم نیاوردم و او را بر کاری - که میل نداشت - وادار نکردم تا روزی که خداوند او را برد. و او نیز هیچ گاه مرا به خشم نیاورد و از فرمان من سرپیچی نکرد و هرگاه که به او می نگریستم، نگرانی ها و غم ها از من زدوده می شد». این مسئله نشان دهنده شناخت عمیق حضرت از احوال روحی همسر و توانایی او در ایجاد آرامش است.

فاطمه علیها السلام در مدت کوتاه زندگی خود با علی علیه السلام، حقیقت وجودی و احوال روحی او را می شناخت و زمانی که دیگران از فهم و درک رفتار علی علیه السلام ناتوان بودند، فاطمه علیها السلام آنها را راهنمایی می کرد.

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۶۴۳.

۲. حداد کفاح، قراءة فی السيرة الفاطمية، ج ۱، ص ۳۶۷.

۳. محمد باقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۲۸، ص ۲۹۷.

(د) توجه بی‌قید و شرط

در زندگی زناشویی، توجه کامل به همسر بدون حواس‌پرتی، از عوامل تقویت صمیمیت است. حضرت فاطمه علیها السلام با وجود مشغله‌های متعدد همچون تربیت فرزندان و خانه‌داری، همواره توجه ویژه‌ای به همسرش داشت و در لحظات مختلف زندگی، حامی و همراه او بود.

۲-۲. مسئولیت‌پذیری خانوادگی: تقسیم کار، قناعت و سخت‌کوشی

مسئولیت‌پذیری در خانواده به معنای پذیرش وظایف متناسب با توان و نقش هر کدام از اعضاست. از جمله این موارد در سیره فاطمی می‌توان به نمونه‌های زیر اشاره کرد:

الف) تقسیم کار منصفانه

پیامبر صلی الله علیه و آله کارهای داخل خانه را به فاطمه علیها السلام و کارهای بیرون را به علی علیه السلام واگذار کردند. تَقَاضَى عَلِيٌّ وَفَاطِمَةُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِي الْخِدْمَةِ، فَقَضَى عَلَى فَاطِمَةَ علیها السلام بِخِدْمَتِهَا مَادُونَ الْبَابِ وَقَضَى عَلَى عَلِيٍّ علیه السلام بِمَا خَلْفَهُ... فَقَالَتْ فَاطِمَةُ علیها السلام: فَلَا يَعْلَمُ مَا دَخَلَنِي مِنَ السُّزُورِ إِلَّا اللَّهُ بِأُكْفَائِي رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله تَحْمِلُ آزَابَ الرِّجَالِ: ^۱ علی و فاطمه علیها السلام از پیامبر خواستند در تقسیم امور خانواده بین آن دو قضاوت کند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز کارهای مربوط به درون خانه را برای فاطمه علیها السلام و کارهای بیرون خانه را برای علی علیه السلام تعیین کرد. پس حضرت زهرا علیها السلام فرمود: جز خدا کسی نمی‌داند که من چقدر از این تقسیم خوشحال شدم؛ زیرا از شانه‌به‌شانه شدن با مردان بیگانه نجات یافتم و مشکل برخورد با مردان نامحرم از دوشم برداشته شد.

ب) قناعت و ساده‌زیستی

جهیزیه حضرت فاطمه علیها السلام بسیار ساده بود و وقتی چشمان مبارک رسول خدا صلی الله علیه و آله به آن جهاز مختصر افتاد، سرش را به جانب آسمان بلند کرد و فرمود: «اللَّهُمَّ بَارِكْ لِقَوْمٍ جُلُّ آيَاتِهِمُ الْخَرْفُ» ^۲ زندگی را بر کسانی که بیشتر وسایلشان گلی و سفالین است، مبارک گردان». ایشان هرگز از کمبودها شکایت نکرد و با وجود فقر، همسرش را تحت فشار قرار نداد. سلمان فارسی می‌گوید: وقتی فاطمه علیها السلام با وضع آن چادر از خانه خارج شد، من به گریه افتادم و با خود گفتم: ای وای، دخترهای «قیصر» و «کسری» لباس‌های ابریشم و زربافت می‌پوشند؛

۱. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۱۲۳، ح ۲۵۳۴۱.

۲. محمد دشتی، فرهنگ سخنان فاطمه زهرا، ص ۱۳۹.

اما دختر پیغمبر ﷺ، چادر موئین با دوازده وصله به تن می‌کند. وقتی فاطمه علیها السلام به حضور پیغمبر ﷺ رسید، گفت: ای رسول خدا ﷺ، سلمان از وضع لباس من تعجب می‌کند؛ به خدایی که تو را بر اساس حق مبعوث داشته است، اکنون پنج سال است که من و علی علیهما السلام پوست گوسفندی داریم که شب برای فرش از آن استفاده می‌کنیم و روز آن را وسیله علوفه دادن شتر قرار می‌دهیم. رسول خدا ﷺ فرمود: ای سلمان، این را بدان که دختر من از گروه «سابقین» است که به مقام والای «تقرب خدا» دست یافته است.^۱

ج) سخت‌کوشی

امام علی علیهما السلام می‌فرماید: «فاطمه به قدری با مشک آب‌کشی کرد که بر سینه‌اش اثر گذاشت و به قدری با آسیاب دستی آرد کرد تا دست‌هایش مجروح شد و آن‌قدر خانه‌روبی کرد و برای پخت‌وپز آتش زیر دیگ نهاد که لباس‌هایش گردآلود و دودی گردید؛ و در این امور زحمت و رنج بسیار به او می‌رسید...».^۲ این سخت‌کوشی نشان‌دهنده مسئولیت‌پذیری عمیق ایشان در قبال خانواده است.

در نقلی دیگر آمده است که روزی رسول خدا ﷺ به منزل حضرت علی علیهما السلام وارد شد، او را دید که همراه فاطمه علیها السلام مشغول آسیاب کردن هستند، پیامبر ﷺ فرمودند: «کدام یک خسته‌تر هستید؟» حضرت علی علیهما السلام عرض کرد: فاطمه ای رسول خدا. پیامبر ﷺ به فاطمه علیها السلام فرمودند: «دخترم برخیز» و فاطمه علیها السلام برخاست و پیامبر ﷺ به جای او نشست و با علی علیهما السلام در آرد کردن دانه‌ها یاری فرمود.^۳

د) ایثار و از خودگذشتگی

در زندگی فاطمه علیها السلام نمونه‌های بارزی از ایثار در ارتباط با همسرش دیده می‌شود. روزی علی علیهما السلام برای رفع گرسنگی شدید خود، غذایی را از همسرش طلب کرد. زهره علیها السلام گفت: خود دوروز است که چیزی نخورده‌ام و هرچه در خانه بود، برای شما و فرزندان آوردم. علی علیهما السلام فرمود: چرا مرا از این امر آگاه نکردی؟ زهره علیها السلام پاسخ داد: از خدای خود شرم کردم که چیزی از تو بخواهم

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۹۴. علی بن عیسی اربلی، کشف الغمّة، ج ۱، ص ۳۵۹.

۲. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۳ و ۴۲ و ۸۲؛ مصطفی راستگو، بیت‌الاحزان، ص ۲۳.

۳. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۵۰-۵۱؛ مصطفی راستگو، بیت‌الاحزان، ص ۲۱.

که انجام آن برای دشوار باشد.^۱

۳-۲. وفاداری و تعهد دینی

وفاداری در سیره فاطمی، فراتر از تعهد عاطفی، تعهدی دینی و مبتنی بر رضایت خدا بود. حضرت فاطمه علیها السلام در انتخاب همسر، رضایت خدا و رسول را مقدم بر خواسته خود دانست و فرمود: «رَضِيتُ بِمَا رَضِيَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ».^۲

ایشان هرگز همسرش را خشمگین نکرد و امام علی علیه السلام نیز فرمود: «به خدا سوگند، هرگز فاطمه را خشمگین نکرده است و بر هیچ کاری او را اکراه نکردم». این وفاداری تنها در بعد عاطفی نبود، بلکه در بعد سیاسی و اجتماعی نیز تجلی یافت. فاطمه علیها السلام در دفاع از ولایت علی علیه السلام، جان‌فشانی‌های بی‌نظیری کرد و در لحظات مختلف زندگی، حامی و همراه او بود.

۴-۲. آراستگی و نظم در محیط زندگی

حضرت فاطمه علیها السلام به آراستگی ظاهری و نظم در محیط زندگی توجه ویژه‌ای داشت. در روایات آمده است که ایشان خود خانه را جارو می‌زد و محیط زندگی را معطر نگه می‌داشت. لباس سفید به‌ویژه برای نماز از ویژگی‌های ایشان بود. این آراستگی نه تنها برای همسر، بلکه برای ایجاد محیطی پاک و معنوی در خانه بود.^۳

۵-۲. تربیت دینی فرزندان

تربیت فرزند در سیره فاطمی بر پایه محبت، عدالت و پرورش روحیه عبادی استوار بود:

الف) محبت و بازی با کودکان

حضرت فاطمه علیها السلام فرزندانش را «قرة عینی» و «ثمره فؤادی» می‌نامید و با آنها هم‌بازی می‌شد. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «من كان عنده صبي فليتصاب له»؛ هر کسی کودکی دارد، باید با او کودکانه رفتار کند».

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۶۰؛ سیدمحمدکاظم قزوینی، فاطمه من المهد الى اللحد، ص ۲۵۴.

۲. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۱۴۹-۱۵۱.

۳. همان، ص ۱۳۰؛ موفق بن احمد خوارزمی، مناقب خوارزمی، ص ۳۵۰؛ علی بن عیسی اربلی، کشف الغم، ج ۱، ص ۳۶۹.

۴. محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، من لایحضره الفقیه، ج ۳، ص ۴۸۲.

فاطمه علیها السلام با فرزندش امام مجتبی علیه السلام بازی می کرد و او را بالا می انداخت و می فرمود: «كَانَتْ فَاطِمَةُ علیها السلام تُرَقِّصُ ابْنَهَا حَسَنًا علیه السلام وَ تَقُولُ: أَشْبَهَ أَبَاكَ يَا حَسَنُ * وَ اخْلَعْ عَنِ الْحَقِّ الرَّسْنَ * وَ اعْبُدْ إِلَهًا ذَا مَنِّ * وَ لَا تُوَالِ ذَا الْإِحْنِ^۱: همانا فاطمه علیها السلام فرزندش حسن را تکان می داد و می گفت: حسن جان، مانند پدرت باش و ریسمان را از گردن حق بردار [حق را آزاد کن]. خدای احسان کننده را پرستش کن و با افراد دشمن و کینه توز دوستی [ورفاقت] مکن».

ب) پرورش روحیه عبادی

ایشان کودکان را به نماز و عبادت تشویق می کرد و خود الگوی عملی عبادت بود. امام حسن علیه السلام می فرماید: شبی مادرم را دیدم که تا صبح به عبادت مشغول بود و مرتب مؤمنان و دیگران را دعا می کرد، درحالی که هیچ دعایی برای خود نمی کرد. پس خدمت ایشان عرض کردم: مادر چرا همان گونه که برای دیگران دعا می کنید، برای خودتان دعا نمی کنید؟ فرمود: فرزندم «الجار ثم الدار: ابتدا همسایه سپس خانه».^۲

ج) رعایت عدالت

در برخورد با فرزندان، عدالت را رعایت می کرد تا زمینه حسادت و کینه فراهم نشود. روزی امام حسن علیه السلام نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمد و اظهار تشنگی کرد. رسول خدا صلی الله علیه و آله بی درنگ برخاست، ظرفی برداشت و از گوسفندی که داخل منزل بود، مقداری شیر دوشید و به امام حسن علیه السلام داد. در این هنگام حسین علیه السلام خواست ظرف شیر را از برادرش بگیرد؛ اما پیامبر به حمایت از امام حسن علیه السلام مانع گرفتن شیر شد. فاطمه علیها السلام که شاهد این ماجرا بود، به پیامبر گفت: گویا حسن علیه السلام برای شما عزیزتر از حسین است! پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: نه هر دو برایم عزیز و محبوب اند؛ ولی چون اول حسن علیه السلام تقاضا کرد، او را مقدم داشتم.^۳ این سخن فاطمه علیها السلام نشان دهنده اهتمام ایشان به رعایت عدالت بین فرزندان است.

د) پرورش روحیه نوع دوستی

فرزندان فاطمه علیها السلام مواردی را شاهد بودند که مادرشان به مردم کمک می کرد و خود گرسنه

۱. محمد بن علی ابن شهر آشوب مازندرانی، مناقب آل ابی طالب (علیهم السلام)، ج ۳، ص ۳۸۹.

۲. محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، علل الشرائع، ج ۱، ص ۱۸۲.

۳. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۲۸۳.

می‌ماند و به قیمت گرسنگی خود دیگران را سیر می‌کرد.^۱ این رفتار، درس ایثار و نوع دوستی را به کودکان می‌آموخت.

۳. تحلیل روان‌شناختی - دینی سیره فاطمی

۳-۱. بُعد عاطفی

سیره فاطمی در بُعد عاطفی بر محبت، احترام و درک متقابل استوار است. تحقیقات روان‌شناختی نشان می‌دهد قدردانی از همسر، رابطه صمیمی بین همسران را پایدارتر می‌کند و رضایت زناشویی را افزایش می‌دهد.^۲ حضرت فاطمه علیها السلام با ابراز محبت کلامی و عملی، این نیاز عاطفی همسرش را برآورده می‌کرد.

۳-۲. بُعد رفتاری

مسئولیت‌پذیری، سخت‌کوشی و قناعت را در بُعد رفتاری می‌توان از ویژگی‌های بارز سیره فاطمی دانست. این رفتارها نه تنها سبب تحکیم خانواده می‌شود، بلکه الگویی برای جامعه اسلامی است. تقسیم کار منصفانه بین زوجین از عوامل کاهش تعارض و افزایش رضایت زناشویی است.^۳

۳-۳. بُعد معنوی

در بُعد معنوی، مواردی چون خدامحوری و رضایت الهی، شالوده زندگی فاطمی است. ایشان در همه امور از انتخاب همسر تا تربیت فرزند، رضایت خدا را مقدم بر خواسته خود می‌دانست. این نگرش توحیدی سبب می‌شد سختی‌های زندگی بر ایشان آسان جلوه کند و در برابر مشکلات، صبر و استقامت نشان دهد.

۴. الگوی فاطمی در جامعه معاصر

۴-۱. معاصر سازی سیره فاطمی

برخی افراد ممکن است باور داشته باشند که الگوگیری از شخصیت‌های تاریخی به دلیل تفاوت

۱. نمونه‌ای از این صفت را می‌توان در داستان نزول سوره «انسان» مشاهده کرد.

۲. آمنه گنجیان و دیگران، «مدل ساختاری صمیمیت زناشویی بر اساس تحمل پریشانی و تمایز یافتگی: نقش میانجی کیفیت رابطه با خانواده همسر در زنان متأهل مراجعه‌کننده به مراکز مشاوره»، ص ۱۰۵.

۳. کاوه قبادی و دیگران، «تقسیم کار خانگی میان زوجین، عدالت ادراک‌شده از آن و رضایت زناشویی»، ص ۲۱۱.

زمان و مکان، امکان‌پذیر نیست؛ اما منظور از اسوه‌پذیری، تقلید کورکورانه قالب‌های رفتاری نیست، بلکه درک حقیقت و روح این رفتارهاست؛ برای مثال جهیزیه ساده حضرت فاطمه علیها السلام و زندگی بر روی پوست گوسفند در زمان ما تکرارناپذیر است؛ اما حقیقت این رفتارها، ساده‌زیستی و دوری از تجمل‌گرایی است که در همه دوران‌ها اجراشدنی است.

۴-۲. کاربرد الگوی فاطمی در سیاست‌گذاری فرهنگی

الگوی فاطمی می‌تواند مبنایی برای سیاست‌گذاری‌های فرهنگی و آموزشی در راستای تحکیم خانواده باشد:

الف) گنجاندن سیره فاطمی در کتب درسی: آموزش مؤلفه‌های همدلی، مسئولیت‌پذیری و تربیت دینی در مدارس و دانشگاه‌ها؛

ب) طراحی کارگاه‌های آموزشی برای زوجین: برگزاری دوره‌های مهارت‌آموزی با محوریت سیره فاطمی؛

ج) ترویج ساده‌زیستی و قناعت: سیاست‌گذاری فرهنگی برای کاهش تجمل‌گرایی در مراسم ازدواج و زندگی روزمره؛

د) حمایت از نقش مادری: تقویت جایگاه مادر در خانواده و جامعه با الهام از سیره فاطمی.

کتابنامه

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. ابن ابی‌الحدید، عبدالحمید بن هبة الله، شرح نهج البلاغه، قم: مکتبه آیه الله العظمی المرعشی النجفی، ۱۴۰۴ ق.

۲. ابن‌اشعث، محمد بن محمد، الجعفریات (اشعثیات)، تهران: مکتبه النینوی الحدیثه، [بی‌تا].

۳. ابن بابویه، محمد بن علی (شیخ صدوق)، الامالی، قم: مؤسسه البعثه، ۱۴۱۷ ق.

۴. _____، علل الشرائع، قم: کتابفروشی داوری، ۱۳۸۵ ش.

۵. _____، من لا یحضره الفقیه، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ ق.

۶. ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی، مناقب آل ابی طالب علیهم السلام، قم: علامه، ۱۳۷۹ ق.

۷. اربلی، علی بن عیسی، کشف الغمه فی معرفه الأئمة، قم: الشریف الرضی، ۱۴۲۱ ق.

۸. حر عاملی، محمد بن حسن، تفصیل وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة، تحقیق: مؤسسه آل‌البیت علیه‌السلام لإحياء التراث. قم: مؤسسه آل‌البیت لإحياء التراث، ۱۴۱۴ ق.
۹. خزاز قمی رازی، علی بن محمد بن علی، کفایة الاثر فی النص علی الائمة الاثنی عشر، قم: انتشارات قم، ۱۴۰۱ ق.
۱۰. خوارزمی، موفق بن احمد، المناقب (مناقب امیرالمؤمنین علیه‌السلام)، قم: مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۱۱ ق.
۱۱. دشتی، محمد، فرهنگ سخنان حضرت زهرا علیها‌السلام (نهج الحیة)، قم: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین علیه‌السلام، [بی‌تا].
۱۲. راستگو، مصطفی، بیت الاحزان، قم: کتابستان معرفت، ۱۴۰۰ ش.
۱۳. طبری آملی، محمد بن جریر، دلائل الامامة، قم: بعثت، ۱۴۱۳ ق.
۱۴. قبادی، کاوه و دیگران، «تقسیم کار خانگی میان زوجین، عدالت ادراک‌شده از آن و رضایت زناشویی»، خانواده‌پژوهی، دوره ۷، ش ۲۶، ۱۳۹۰ ش.
۱۵. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۳ ش.
۱۶. قمی، شاذان بن جبرئیل، الروضة فی فضائل امیرالمؤمنین، قم: [بی‌نا]، ۱۴۲۳ ق.
۱۷. کفاح، حداد، قراءة فی السيرة الفاطمية، کربلا: العتبة الحسينية المقدس قسم الشؤون الفكرية والثقافية، ۱۴۳۶ ق.
۱۸. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: دار الکتب الاسلامیة، ۱۴۰۷ ق.
۱۹. گنجیان، آمنه و دیگران، ۱۴۰۴. «مدل ساختاری صمیمیت زناشویی بر اساس تحمل پریشانی و تمایز یافتگی: نقش میانجی کیفیت رابطه با خانواده همسر در زنان متأهل مراجعه‌کننده به مراکز مشاوره»، پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماعی، دوره ۱۵، ش ۵۸، ۱۴۰۴ ش.
۲۰. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، قم: دارالکتب الاسلامیة، [بی‌تا].